

מדור תגובות

הרב חיים אמסלם

תגובה למאמר: מענה יסודי לספר משנת הגר

אנה בר און

תגובה למאמר: מענה יסודי לספר משנת הגר

הרב עמנואל גדג'

תגובה למאמר: מקום תפילין של יד ושיטת רבנו פרץ

הרב יוני רוזנצויג

תגובה למאמר: תוקף מנהג הבלנית

הרב חיים אמסלם

תגובה למאמר: מענה יסודי לספר משנת הגר (בארות 1, עמ' 114-73)

כ"ה ניסן תשפ"ו

בס"ד

לכבוד

הרבנים החשובים עורכי כתב העת "בארות" הי"ו
שלום וברכה,

הריני לאשר בתודה קבלת כתב העת, המלא והגדוש מכל טוב יינה של תורה. דברים הנאמרים בטוב טעם ודעת, בדברים הנוגעים לשאלות הזמן, מתוך ישרות ונאמנות להלכה ולאמת התורתית. האמת ניתנת להיאמר, שחסרה מאוד במרחב התורני במה לליבון ובירור עניינים, ללא מורא וללא משוא פנים, בלי דעות קדומות, ובלי מסקנות שמוכתבות מראש בגלל ענייני "השקפה", שלצערנו ברוב המקרים אינה אלא פוליטיקה קטנה במסווה של דעת תורה.

בין המאמרים האיר אל עבר פניי, מאמרו של הרב אורי שראל, שכותרתו "מענה יסודי לספר משנת הגר", יישר כוחו וחילו. מדי עוברי על הדברים, עלו בדעתי כמה הערות או יותר נכון הארות, והנני שולחן לעיונכם, ועשו בהן כטוב בעיניכם.

לעצם הדיון והעיון ההלכתי לא ארחיב במיוחד, כבר יודע כל שער עמי העוסקים בענייני גיור, מה שכתבתי בספרים שזכיתי לחבר זרע ישראל ח"א, ח"ב, שארית ישראל ועוד, לביור הסוגיה מיסודותיה ודעות הפוסקים, ראשונים ואחרונים. ואין לי מה להוסיף, בפרט אחרי שבספרכם 'מסורת הגיור' אספתם כעמיר גורנה כמעט כל מה שנכתב בספרי הפוסקים, הן מן המחמירים והן מן המקילים, שלמען האמת אינני מגדירם מקילים, אלא כפוסקים לפי ההלכה.

אך זאת אעיר תחילה, לאורך כל המאמר אתם מגדירים את הבאים לגיור שהם "קרובי משפחה של יהודים", וכך גם כותרת המשנה בספר מסורת הגיור, "מסורת הפסיקה בשאלת גיור קרובי ישראל", כשבעצם הכוונה למה שאני מגדיר 'זרע ישראל', ועליהם בדיוק קראתי לספרי המרכזי "זרע ישראל", והם בפועל רובם של מבקשי הגיור בזמנינו, ובפרט בארץ ישראל. ההגדרה הזו אינה המצאה שלי, אלא של גאון ישראל מרן הרב עוזיאל זצ"ל. וגם מי שלא הגדירם בדיוק כך, אבל כתבו ונימקו את היחס המיוחד שראוי לתת לבאים מהם להתגייר, שיש מצוה בגיורם, כפי שיראה הקורא בספר זרע ישראל פרק ה, ובמסורת הגיור (ה, יט), ולכן מן הראוי לתת משקל יתר לבאים לגיור, לפי שאינם באים משום מקום. וכמו שכתב בשו"ת הרשב"ש (סי

סח) ביחס לצאצאי בני האנוסים, שהמקרבן ומכניסין תחת כנפי השכינה, עליו נאמר: "אם תוציא יקר מזולל – כפי תהיה", ע"ש.

לגופן של דברים, יתכן שמגמת מכון הר ברכה לנקוט בהגדרת "קרובי ישראל" בצורה סתמית על מנת לרבות את הבאים עמהם בקשרי נישואין, ולא כדי להוציא את המושג 'זרע ישראל', ולא נצרכה אלא להעדפה, שאף קרובים על ידי אישות חשוב להצילם, וכל שכן הזרע, שהקרוב קרוב קודם. ושיקול זרע ישראל מוזכר לא פעם במסורת הגיור, וידוע רוב משקלו, כפי שראיתי שרבני המכון כתבו מאמר שלם, כדי להראות כמה הפוסקים הביאו את השיקול של 'זרע ישראל'. מכל מקום כל כי האי ראוי להדגישו ולבארו, כי לדעתנו הוא מפתח חשוב בפתרון הבעיה.

וכיוון שבחתימה לאמת עסקינן, והעמדת כל הדעות אלו מול אלו, יש לתת משקל משמעותי להגדרה של 'זרע ישראל', כי מלבד שיצאה מפי גדולים, הרי היא הגיונית ואמיתית. וכתבו הפוסקים שדבר שהוא נכון מסברא – משקלו כעין דאורייתא, וכמו שכתב הגאון ר"י משאש באוצר המכתבים (ג, אלף תשס"ו). ובזמננו, שאנחנו נדרשים לעסוק בשאלות הגיור שהן הולכות ומתרבות, הגדרת הבאים לגיור כ'זרע ישראל' היא מפתח חשוב בקבלתם. ולא סתם המחמירים בורחים מהגדרת אותם זרע ישראל ככאלה, כי מעצם הגדרתם כזרע ישראל – יש בזה הטעמה להתייחס אליהם בסבר פנים יפות ולא בדחיה. ואני במחילה קצת תמה, שגם אתם לכאורה נמשתם אחריהם, והאמת שאני דן אתכם לכף זכות, מפני הפחד מבעלי אגרוף, הכופים דעתם בכוח על זולתם.

ואני כשלעצמי, כמעט חדלתי להתייחס לספרים חדשים שיצאו מקרוב כגון "משנת הגר" או "אמת וצדק" ועוד, שעוסקים בזה, כי רובם ליקוט והעתקה מהזולת, והורקה מכלי אל כלי, ובעיקר בלשון בוטה ופוגענית שמטרתה להרתיע, והעלמת הדעות שאינן כפי המסקנה המוכתבת להן מתחילת העיון, שהיא מטרת הספר; ואף גרוע מכך – עיוות דעות הפוסקים, ראשונים ואחרונים, שאינם עולים בקנה אחד עם מאוויי פסיקתם. עיון ההלכה ובירורה בדברים יסודיים החובקים זרועות עולם ונוגעים לכלל ישראל, צריכים להיעשות מיסוד הדין בתלמוד, ובבירור שיטות הראשונים אחת לאחת, דבר שחסר לי בספרים הנוגעים לזה. לך נא וראה בספר זרע ישראל, בארבעת הפרקים הראשונים, שלא נכנסתי לדיון בהגדרות זרע ישראל, אלא רק אחרי שעסקתי בדעות הראשונים בעניין קבלת המצוות אם מעכבת, שלרוב הראשונים מסתבר שאינה מעכבת. רק אחרי כן עסקתי בשאלת ההגדרה מה היא בעצם קבלת המצוות, גם לאותם אלה שמצריכים אותה, ומה המשמעות 'מעכבת' לאותם הפוסקים. רק אחרי כן יש לדון בדברי האחרונים, כך הם דרכי הפסיקה המסורים לנו, בהבנת דברי הראשונים מיסודם, וגם הגישה למעשה נעשית ברורה יותר.

אגלה כי בתחילת עיוני בבירור הלכה זו (בשנת תשס"ח), בשיחה עם מרן הגאון רבי עובדיה יוסף זצ"ל, דיברנו על כל הנושא, והוא אמר לי שמעטים הם העומדים בשיטת הריטב"א, שאין קבלת המצוות מעכבת הגרות. אמרתי לרב כי לפי מה שחיפשתי, נוכחתי וראיתי שזו דעת רוב הראשונים, ואף בעיניו היה הדבר כמין חידוש, שאם אכן כך הוא, הרי שכל ההלכה בזה ראויה לגישה אחרת...

נקודה מהותית שאני רוצה להתייחס אליה היא, שאני לא מתפלא על התופעה שמתקיים בזמננו הפסוק: "ותהי האמת נעדרת", כי בהצגת הדעות המחמירות בגיור, ונתינת תמונה כאילו אלו הדעות המבוססות והבלעדיות, או כמו שהגדיר בזמנו הרב יעקובי, מנכ"ל הרבנות הראשית: "הזרם המרכזי" (אם כי אינה ממש שקר, אבל היא לדעתי בהגדרת "מדבר שקר תרחק"), הרי העלמת הדעות האחרות שנתפסות כמקילות יותר, ובפרט התעלמות מן מסורת פסיקת ההלכה המקוימת מפי גדולי חכמים בפסקיהם, היא עיוות ההלכה וחצאי אמיתות, שחצי אמת גרוע משקר.

והנה כידוע, כיוון שדעת הרב עוזיאל אינה מוצאת חן בעיניהם, אזי או שמגדירים אותה כ"דעת יחיד" שאי אפשר לסמוך עליה, שזה ממש לא נכון, או שמעוותים ומסלפים דבריו, שזה אף יותר גרוע. ההתעלמות מדברי רבנים שנקטו בהקלה, או ביטול דבריהם בלשון בוטה ומזלזלת וסילוף דברי הפוסקים, הם לא פעם לחם חוקם של אלו שמתיימרים להנהיג את כלל ישראל על פי השקפתם, ולא דווקא על פי ההלכה הפסוקה.

בשאלת הגיור בפרט, הם נאבקים בכל עוז להעלים את האמת, ולהשכיח את מה שהיה בעבר נהוג הלכה למעשה במרבית בתי הדין שעסקו בשאלת הגיור, לפני שהרבנות הראשית שינתה פניה ואימצה את הקו החרדי הקיצוני. אימוץ הקו החרדי, שאינו מכיר במעמד זרע ישראל, ובעיניו המסורתיות בקיום חלק מהמצוות איננה אלא "פולקלור" שאין לו משמעות, הם שהביאונו למבוי סתום בשאלה קריטית זו.

משהופיעו ספרים בנושא זה, שהראו את האמת וחשפו את דעות גדולי ישראל הפוסקים אחרת, והמודים על האמת נוכחים בה, הם מרגישים רעידת אדמה מתחת לרגליהם. לאט לאט מתברר שהנראטיב הסתמי שהם עמלו רבות על מנת להחדירו, לפיו "קבלת המצוות מעכבת", כאשר הם נתנו לקביעה זו את פרשנותם המחמירה, מתבררת כתלויה על בלימה, ונהפוך הוא, לרוב הפוסקים אין פירושה התחייבות לקיום מצוות, ובוודאי לא ממש את כל המצוות, ולהלכה למעשה לא כך היה נהוג בעבר, וכל הנראטיב ההלכתי המוטעה הזה, גרם וגורם נזק כבד לעמנו.

לכן, מה שאתם מלינים כי הספר 'מסורת הגיור' הוצא ממאגר אוצר החכמה, אין זה מן הפלא, כי כל דבר אשר עלול לסכן את הנראטיב שהם מנסים להחדיר, מצווה לדעתם להילחם בו בכל מיני דרכים, כמו איומים על העורכים כדי להוציא

את הספרים מהמאגר, לקיים הפסוק: "פן יראה בעיניו, ובאוזניו ישמע, ולבבו יבין, ושב ורפא לו" (ישעיהו, ו, י). ולא עוד, אלא שהם חוששים שאם בנושא יסודי זה תתברר האמת, מי יודע באילו עוד נושאים גם כן תתגלה אמת אחרת.

חשוב שוב להדגיש, שבגישתנו לעניין הגיור אנחנו לא מקילים, אלא מגיירים על פי ההלכה. והביטויים של 'מקילים' מול 'מחמירים' אינם שייכים לכאן, כי המחמירים בעצם רק מקשים את תנאי הגיור, שהם די פשוטים. ולמען האמת אין כאן עניין של קולא או חומרא אלא הלכה פשוטה.

ישנו עוד הבדל בין השיטה שלנו לבין השיטה של ידידי הרב אליעזר מלמד – בספרים זרע ישראל הוכחתי שקבלת מצוות אינה תנאי מעכב לפי הרבה מהפוסקים, החל מהראשונים ועד לאחרונים. כאשר הגישה של הרב מלמד בכל ספר מסורת הגיור – שהעורכים לא נכנסו לדון ולהעמיק בה – היא שקבלת המצוות מעכבת לכולי עלמא, רק שיש מחלוקת על הפרשנות של 'קבלת מצוות', האם היא קיום המצוות בפועל או לא.

אמנם למעשה, הרב מלמד מסכים איתנו שאין צורך לוודא שהגר יקיים את כל המצוות בפועל, וגם הוא מודה שאפשר לגייר מישהו שידוע שלא יקיים מצוות, אלא שהוא טוען שעדיין המתגייר נחשב כמקבל מצוות במעמד הגיור, ברגע שהוא מבין עקרונית שכל המצוות חלות עליו, ושהפרשנות של קבלת מצוות זו היא הודעת המצוות לטובת הגר, שיידע לאן הוא נכנס, ולא כתנאי לגיור. בפועל כל בתי הדין לגיור מגיירים עם הודעת מצוות וקבלתן על ידי המועמד לגיור, כך שלמעשה אין כל כך נפקא מינה, אולם בהתברר דעות הראשונים, שעיקר הגיור הוא קבלת היהדות, אנחנו מרוויחים כי הגיורים הנעשים בדרכנו תקפים לא רק בשעת הדחק ובדיעבד, אלא אף לכתחילה. בזה גם מובנת יותר פסיקתם של חכמי הספרדים וצפון אפריקה, ובפרט מרן הרב עוזיאל, לקבל לכתחילה מי שאנחנו יודעים שלא מתכווין לשמור את כל המצוות. והגדיר זאת מרן הרב עוזיאל בלשון ברורה שאינה משתמעת לשתי פנים: "מותר ומצוה לקבל גרים וגיורות אע"פ שידוע לנו שלא יקיימו כל המצוות" (משפטי עוזיאל ז, כ, דף צג), וכך נהגו למעשה מרבית חכמי ישראל.

אין בכל מה שכתבתי ביקורת על עבודתכם הנפלאה, רק באתי לחדד את הדברים ולחזק את המגמה הנפלאה שאתם עושים, בהדרכת ידידי הרה"ג אליעזר מלמד שליט"א, בביור ההלכה והפצתה, ובחזקת כתב העת "בארות", שראוי להפיצו אצל כל שוחרי תורה ותושיה.

התכנסות חכמי ישראל יחדיו, "כי היכי דלימטי שיבא מכישורא" (סנהדרין ז, ב), ראויה ונצרכת תמיד, ובפרט בנושאים הנוגעים לכלל ישראל.

ע"ה חיים אמסלם

אב"ד בבתי הדין לגיור, אהבת הגר, וגיור כהלכה

אנה בר און

תגובה למאמר: מענה יסודי לספר משנת הגר (בארות 1, עמ' 114-73)

כ"ב בניסן תשפ"ו

בס"ד

במסגרת קריאת המאמר של הרב אורי שראל עצרתי בפרק ו, סעיף ההשלכות של מדיניות הגיור המחמירה בישראל, ותהיתי לגבי אותו החשש העתידי שדיבר עליו הרב בנושא ההשפעה השלילית הצפויה על העולים היהודים הלא-דתיים החשים קרבה לאחיהם הלא-יהודים על פי ההלכה, אשר מניעת גיורם תגרום לכך ש"במשך הזמן הם יחוו ניכור ושנאה למורשת".

מבקשת לאתגר את דבריך – לא מדובר בחשש עתידי, אלא למציאות כואבת שכבר נמצאת כאן ועכשיו. ואפרט.

אמנם משתייכת אני ל"מגזר" כעולה ותיקה משנות ה-90, וגם "פְּתוּךְ עִמִּי אֲנֹכִי יִשְׁבֶּת", אך כגיבוי לעמדותי אתמקד דווקא בממצאים שעלו ממחקר איכותני שערכנו בשנת 2024 בעבודת סמינריון "זיק חדשנות", במסגרת החוג למנהל עסקים של המכללה למנהל.

במסגרת המחקר עסקנו בִּזְמוֹת חברתית לפיתוח מוצר בתחום רוחניות יהודית, עם שאלת המחקר: האם קהל חילוני ללא רקע ביהדות חש צורך בהתפתחות רוחנית סביב זהותו, אך אינו נגיש לפתרון המותאם למידותיו?

בשלב הראשוני הוגדר קהל יעד שכלל צעירים בגילאי 18-35, בעיקר עולים ובני עולים מחבר העמים, ללא רקע משפחתי-מסורתי, אשר מחפשים משמעות וזהות יהודית. בהמשך הרחבנו את קהל היעד וכללנו גם את ילידי הארץ החילוניים. כ"מתחזקת" שנמצאת בתהליך התשובה, ראיתי עניין מיוחד דווקא בחשיפת רעיי העולים למטען הידע שנשדד מאיתנו בשנות הקומוניזם בברה"מ. אמנם זכיתי כי שני הוריי הם יהודים, ציונים נלהבים ואוהבי ישראל, אך דווקא זה מחדד את הפער העצום בנושאי מסורת וידע על זהותנו. ציפיתי בכיליון עיניים לקרוא את התשובות לשאלון שחילקנו במסגרת מחקר המשתמשים (שכללו הן את ילידי הארץ והן עולים ותיקים). כבר בשלבי הניתוח הראשוניים התברר כי הנחת היסוד שהיתה לנו בראשית המחקר (שכלל יש עניין חיובי ביהדות, ועיקר הבעיה הינה בנגישות לידע או בבהירותו) התנפצה מול מבחן המציאות. קהל העולים, שעל פניו נראה כמי שאולי נמצא בצומת זהותי ושאלת שייכות, הפגין אדישות – ולעיתים אף דחייה מובהקת – כלפי כל עיסוק

ברוחניות יהודית. לעומתם, קהל מבוגר יותר של ילידי הארץ, חילונים או 'מסורת' לייט', גילה סקרנות ואף פתיחות לבירור זהותו היהודית. גם בקרב חילונים מובהקים כביכול, מתוך עולמות ליברליים-משכילים, ניכרה פתיחות מסוימת ואף עניין אינטלקטואלי (למשל כלפי משנתו של הרמב"ם), או לכל הפחות רתיעה מלהצהיר בגלוי על דחייה או חוסר ענין מוחלט. אמנם סוגיית הנגישות עלתה במובן התרבותי-רגשי: פער בין עולם דתי סגור יחסית לבין אדם חסר רקע שמבקש לגשת אליו "מבחוץ". אך נקודת הכאב המרכזית שעלתה הינה השפעת הדוגמה האישית – קשר שלילי בין חויית קיצוניות דתית לבין נכונות להיפתח לחקירה של זהות יהודית. להלן מספר ציטוטים כמענה לשאלת העניין בנושא רוחניות יהודית מצד העולים:

"דחייה מהתעסקות בדת במסווה של מסורת", "עושה לי אלרגיה",
 "מבחינתי כל עיסוק בזה הוא הדתה".

גם כאשר קיימת סקרנות ראשונית, היא נבלמת בעקבות חווייה של ניכור: "לא התחברתי לדת... הייתה לי תחושה שכדי להאמין זה צריך לבוא לך כהרגל מהבית... או כי אתה קצת מטומטם ותפיסת העולם שלך מאפשרת לך להאמין בצורה פנאטית".

"מה שמרתיע את הציבור... אלו הזרמים היותר פנאטיים... כשאתה מסתכל להם בעיניים אתה רואה אטימות... כשאתה רואה 'פרסומת' כזאת לדת – אתה נמנע ממנה".

אפילו כאשר אין עמדה אידאולוגית מובהקת, עולה ריחוק עמוק:
 "לא מעניין... לא חשבתי למה".
 "לא הייתי רוצה להיחשף".

גולת הכותרת: "מה שחסר – דוגמה אישית של אותם אנשים דתיים". חשוב להדגיש כי מדובר במדגם שאין בו מובהקות סטטיסטית ולא התיימר לכך. אולם התבנית שחוזרת על עצמה משרטטת מגמה של ניכור טעון רגשית. התגובות ביטאו כאב כה בסיסי, שרק זה שאהב ונדחה יכול לרדת לעומקן. המחקר עורר אותי לנהל שיחות רבות בנושא, הן עם מי שענו בפועל והן עם עולים נוספים כשיחת חולין, והתוצאות היו עקביות – עולים משכילים ונורמטיביים, כפי שאנו משתעשעים עם ההגדרות "יהודים מהצד הנכון" או "מהצד הלא נכון", ביטאו כעס וניכור בעוצמה מפתיעה, תוך שהשיח לווה ע"י זיכרונות כואבים של מה שחשו כדחייה דתית-ממסדית חוזרת מולם, בין אם באירוע פרטני-אישי ובין אם במסגרת התליך בדיקת יהדות לנישואין ולגיור. וזה אומר דרשני. מתוך כך, סוגיית הגיור, כפי שנידונה במאמר, היא הכרחית וחשובה דווקא משום

שהיא נוגעת בתהליך עומק של חוסר שייכות ודחייה ממסדית הדדית, שיוצרים ריחוק זהותי-רגשי ובונים את המראה המשקפת כיצד נתפסת היהדות בעיני מי שמבקש (או יכול היה לבקש) להתקרב אליה, בין כתשובה ליהודי לפי ההלכה ובין כגיור לזרע ישראל בקרב העולים.

מדובר בפספוס. רק המתבונן בתהליך זה מהצד, כמי שלא נושא בעולו של ציבור, יכול להישאר אדיש אליו. בוודאי אם מבחינתו ציבור זה אינו בכלל "רעך". חוזרת אני לאותו החשש של הרב אורי ישראל: "במשך הזמן הם יחושוניכור ושנאה למורשת". אותו "משך הזמן" כבר כאן, יחד עם העלבון והקיפות. השאלה מה הלאה. ואולי המענה לכך מסור בידי אלו האוחזים בידע ובסמכות התורנית הדרושה לבירורה ולהפצתה של משנת "מסורת הגיור" של הרב מלמד. גם אם עד כה הסוגיה לא היתה כה קרובה לליבם, ואולי דווקא בגלל זה.

מבקשת להודות לרב אליעזר מלמד ולרב אורי ישראל, בין כלל העוסקים במלאכה ב'מכון הר ברכה', על עבודתכם בנושא הגיור. שלא הרפיתם את ידיכם מן הניסיון לשפר, שלא התבטלתם מהעבודה "חסרת הסיכוי" על אף הקשיים והמחיר האישי הכבד. שנזכה כי זה שהניחה לפתחכם, הוא מי שישלימה כרצונו במהרה בימינו, אמן.

אנה בר און.

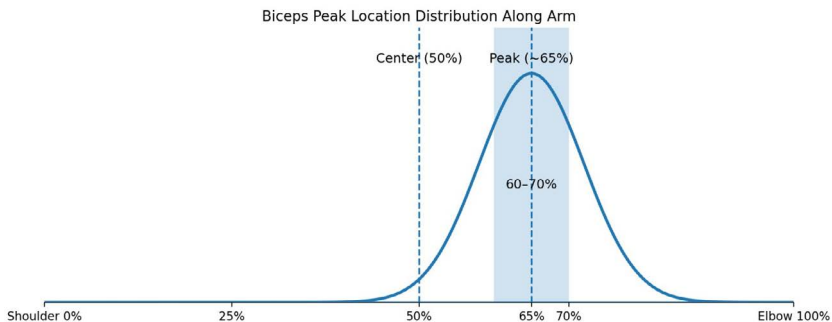
הרב עמנואל גדג'

תגובה למאמר: מקום תפילין של יד ושיטת רבנו פרץ (בארות 1, עמ' 188-171)

שלום לרב אלעד ברנשטיין יצ"ו
קראתי את מאמרך בגיליון הראשון של בארות וישר כחך, דאפושי פלוגתא
לא מפשינן.

ברשותך אוסיף הערה קלה כמות שהיא. כאשר אחד מרבנותינו הראשונים בא
לחלוק על דרך הראשונים האחרים, הדבר ניכר מסגנונו, וכאשר הוא בא לבאר את
דבריהם, אף זה ניכר מסגנונו.

לענ"ד דברי הראשונים מתיישבים יפה זה עם זה והולכים למקום אחד, אם
מבינים נכונה את התפלגות גובה שריר הזרוע (תיאור סכמטי כמובן):

הבשר התפוח, דהיינו שיא הגובה שבזרוע, נמצא בחצי התחתון של הזרוע, וכעין מה
שכתבת בסוף המאמר. צריך לשים לב שיש אמנם שריר גם בחלק הקרוב לכתף, אלא
שאינו תפוח.

הר"ף בהגהתו זו בא לבאר את דברי הסמ"ק ולא לחלוק עליהם. הקורא את דברי
הסמ"ק: "שצריך להניחה במקום גבוה של זרוע וזהו בעצם אשר בין האציל שקורין
קוד"ו ובין בית השחי" יכול היה לטעות ולהבין שכל העצם כשרה להנחה ו"במקום
גבוה" הכוונה לקרבה לכתף שנמצאת בגובה הגוף, ולכן העיר הר"ף: "ומיהו אין כולו
(=כל העצם) כשר להניח כי אם חצי הזרוע של צד הקווד"א" כי שם נמצא הבשר התופח.
ולא חידוש דין יש כאן, אלא מניעת טעות בהבנת דברי הסמ"ק.

גם מה שכתב מרן בבדק הבית, על דברי הר"ף: "ואין לסמוך על זה להכשיר
להניח בו תפילין בכל חצי הזרוע כי אם במקום התופח", נלע"ד שאין כוונתו לחלוק

על דברי הר"ף אלא לבאר את כוונתו, ויהיה פירוש "אין לסמוך על זה" כמו 'אין להבין מדבריו'. ופשוט.

לפי זה, לדברי כל הראשונים, אין להניח סמוך ממש למרפק, שאין שם עיקר הבשר התופח, וכן אין להגביה את התפילין לחלק הסמוך לכתף, שאף שם אין זה עיקר מקום התפיחה.

ולכן דברי הראשל"צ הרב דוד יוסף, בספרו הלכה ברורה כרך ב', שו"ת אוצרות יוסף סימן ז': "ולכן צריך להזהר שלא יהיו התפילין אפילו מקצתן, ואפילו כל שהוא, מעל החצי התחתון הסמוך למרפק", איני יודע אם מקורם בדברי הר"ף והב"י. ברכה והצלחה,

עמנואל גדג'

הרב יוני רוזנצויג

תגובה למאמר: תוקף מנהג הבלנית (בארות 1, עמ' 146-125)

לכבוד מערכת כתב העת בארות,

ראיתי את מאמרו החשוב של הרב מאור קיים, ושמחתי מאוד על ההעמקה בלשונות הראשונים והבנת שיטות האחרונים בנושא זה, שלהערכת רבים אינם מכירים אותו כדבעי. אף אני כתבתי תשובה בנושא זה לפני זמן מה, והריני כיהודה ועוד לקרא, מסכים אני למסקנותיו של הרב קיים.

עם זאת, רציתי להעיר שמעבר למה שכתב הרב קיים, יש אף שינוי מציאות משמעותי מאוד, שתומך במסקנה להקל במקום הצורך. ואקדים, שלכאורה נחלקו האחרונים בשיטת הרא"ש. ה"ח (קצח, לו) כתב: "ואפשר דאם עברה על אזהרה זו צריכה לטבול שנית". ולכאורה צריך עיון: מדוע תצטרך טבילה שנית? אמנם ייתכן שכוונתו כמובא בשו"ת חוות יאיר (סי' קפא), לגבי אישה שטבלה פעמיים ונסתפקה אם בפעם השנייה לא היו שערותיה מחוץ למים (אף שהיתה שם אישה שהשגיחה עליה), והחוות יאיר סבור שבמידה והטבילה הראשונה היתה כדין אין לחשוש לטבילה השנייה (אם לא משום המנהג כמבואר שם), אך לעניין טבילה יחידית כתב: "כי בוודאי לכל הנשים הטובלות רק פעם אחת, אף על פי שחברתה ראתה בטבילתה והיא בעצמה לבה נוקפה, תחזור לטבול, דהוה ליה ספק איסור דאורייתא וכבר הוחזקה לאיסורה". אם כן, שמא גם ה"ח התכוון למקרה שבו האישה הטובלת עצמה איננה בטוחה, אך במקרה שהיא אכן בטוחה שטבלה כראוי אינה צריכה לחזור ולטבול שנית.

אולם מדברי התפארת שמואל על הרא"ש (מקוואות כח, א) לא נראה כן, וזו לשונו: "וצריך שתהא אשה עומדת עליה וכו', ג"ב: וכן כתב הרשב"א בתורת הבית, ומדברי הטור יראה דאפילו בדיעבד לא הוי טבילה, אלא שכורכת שעה בדבר שאינו חוצץ, דאז הוי טבילה כמו שכתב הראב"ד, עיין שם". הרי לנו מפורש שכשטבלה בינה לבין עצמה, אין זו טבילה אפילו בדיעבד.

גם רבי עקיבא איגר כתב בתשובה (קמא קיד) שפעמים שאין לסמוך על טבילת אישה בינה לבין עצמה, ולכאורה נראה שיסוד הדברים במה שמובא בסדרי טהרה (קצ"ח, עח) שכתב להסביר מדוע מעמידים דווקא אישה גדולה ולא קטנה, שכיוון ש"איתחזק איסורא", על כן אין עד אחד נאמן באיסורין. מטעמים אלו אין אנו יכולים לסמוך אף על אישה שטבלה בינה לבין עצמה, שהרי אין בידה לתקן, וכמו שכתב במחצית השקל (קצח, מ): "דאילו שאר אבריה מרגשת בהן אם נשאר אחד מהם חוץ למים, אבל בזה אי אפשר שתרגיש בעצמה אם נשאר משער ראשה צף על פני המים".

וראו גם בשו"ת שואל ונשאל (ח"א י"ד קנג) שכתב: "ועוד דאיזה ברי הוי בזה, הלא בקל ישאר איזה שערות חוץ למים ולא תרגיש בהם כלל, וכמעט שאי אפשר לומר ונקח אם לא באופנים שזכרו הם ז"ל". אם כן, בלא שהעמידה עליה אישה בשעת טבילתה (או שנקטה באחד הפתרונות האחרים המובאים בשולחן ערוך) גם בדיעבד לא עלתה לה טבילה. כאמור, לפי שיטה זו, דברי הרא"ש מחויבים הם מבחינה הלכתית, אך הערוך השולחן חלק בדבר זה, ודעתו שיש לאישה נאמנות על טבילתה, וראו לדוגמה מה שכתב (קפה, א) באופן כללי: "התורה האמינה לכל אשה הישראלית על נידותה ועל טהרתה... וזהו לפי הדינים שנתבארו בסימן קכ"ז בעניין נאמנות באיסורים, דדבר שאין בו לא חזקת איסור ולא חזקת היתר כגון חתיכה ספק של חלב ספק של שומן – נאמן עד אחד, ודבר דאתחזק איסורא נאמן במה שבידו... והכי נמי כן הוא, דאף על גב דהיא טמאה מכל מקום לא מיקרי איתחזק איסורא כיון דדרך הדמים להיפסק, ואחר שבעה ימי נדה תטהר, והוי כחתיכה ספק חלב ספק שומן. ואף על גב דבלא מקוה היא תמיד באיסורה והוי איתחזק איסורא, אך זהו בידה לטבול".

וכן כתב ערוה"ש בעניינינו באופן ממוקד (קצת, יז), שאין כאן דין איתחזק איסורא כלל: "דבר ידוע דכשהאדם נכנס למים, שערות הראש מפני קלותן שטין על פני המים, וכשהיה אפילו שיער אחד חוץ למים הוה כלא טבלה. ולכן כתבו רבותינו שלא תטבול לבדה אלא שתעמוד עליה בעת הטבילה אשה גדולה בשנים, לא פחות מי"ב שנה ויום אחד שתהיה בת דעת, והיא תראה שלא תשאר אף שערה אחת חוץ למים ושלא תהא צף על פני המים. ולבד זה ידוע שנשים ילדות מבהלות בעת היכנסן למים ויכול להיות שלא תטבול יפה, ולכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל שעומדת אשה עליה בעת בטבילה, וקורין לה טוקערי"ן. אמנם, אם היא בכפר ואין אשה על גבה לא מפני זה תעכב הטבילה... שתכרוך שערה על ראשה... או בשרשרות של חוטים חלולים או תקשור בגד רפוי על שערותיה... ודע דהסדרי טהרה בס"ק ע"ח חקר דאיך אשה אחת נאמנת באיתחזק איסורא ונדחק מטעם שבידה לעשות... ואין צריך לזה, דלהטובלת הרי התורה האמינה, והיא להעדפא בעלמא מבקשת אחרת להשגיח עליה, אם כן איזה עניין הוא לאיתחזק איסורא? ודו"ק".

הרי לנו מפורש שהערוך השולחן סבר שדברי הרא"ש להצריך אישה שתעמוד על גבי הטובלת אינם אלא "להעדפה בעלמא", שכן האישה נאמנת על עצמה אלא שמכל מקום מצד הזהירות נהגו להחמיר ולבקש שתעמוד אישה ותשגיח שכל השיער נכנס פנימה. ומכל מקום, נשמע מדבריו שאם האישה טבלה בינה לבין עצמה והיא בטוחה שהכל נעשה בכשרות, שבדיעבד עלתה לה הטבילה, אף שודאי לכתחילה לא היתה אמורה לעשות כן.

אמנם, למרות כל הנ"ל, נראה שבאמת לא ייתכן לומר שנחלקו האחרונים אם נדה נאמנת על טבילתה אם לאו, וזאת על פי הראיה שהביא בשו"ת עטרת יצחק (סי

קכד) ממסכת חולין (לא, א): "נדה שנאנסה וטבלה – אמר רב יהודה אמר רב: טהורה לביתה ואסורה לאכול בתרומה, ורבי יוחנן אמר: אף לביתה לא טהרה", ובהמשך (לא, א) ביארה הגמרא: "היכי דמי נדה שנאנסה וטבלה? אילימא דאנסה חבירתה ואטבלה, כוונה דחברתה כוונה מעלייתא היא!... אמר רב פפא: לרבי נתן – שנפלה מן הגשר, ולרבנן – שירדה להקר". ואף שנחלקו הראשונים כיצד לפסוק, מכל מקום רבים הלכו בעקבות הרמב"ם בהל' מקוואות (א, ה) ופסקו כדעת רב שאישה שטבלה בלא כוונה טהורה, והביא את דברי רב פפא להלכה, וכן פסק בשולחן ערוך (קצח, מח; והרמ"א כתב להחמיר לכתחילה).

מכאן נראה שגם אישה שטבלה ללא שתעמוד אחרת ותשגיח עליה – טהורה, ובשו"ת רבי עקיבה יוסף (יו"ד קו) הביא ראייה לכך שלכל הפחות בשעת הדחק עלתה לה טבילתה בינה לבין עצמה, וזו לשונו: "והנה ברמ"א סימן ר"א סעיף ס"ו מתיר בשעת הדחק לסמוך במקום שאין מקווה אחרת, ואי אפשר לתקן, אפילו צריכה להשתטח על פניה, אם מתכסה גופה בדרך זה בפעם אחת, עד כאן. ולכאורה קשה כיון שאין סומכים רק על האישה המשגיחה, ובאופן זה איך יכולה להשגיח, דאם מבטת על ראשה, איך תדע אם רגליה מכוסות במים, וצריכה להביט בפעם אחת מכף רגל עד ראשה, וזה קשה מאוד להשגיח, ואפשר לומר דזה רק בשעת הדחק". מכל מקום, למדנו שיש ראיות למקילים בדין זה, לכל הפחות בדיעבד ובשעת הדחק. מעתה, יש לחזור ולשאול: במה נחלקו הפוסקים בביאור דברי הרא"ש, ומדוע יש מי שאסר?

נראה לומר שבאמת לא נחלקו הפוסקים, אלא כתבו דבריהם לפי הזמן והמקום וההקשר, וראיה לדבר שהתפארת שמואל עצמו (שם) שכתב שבדיעבד לא עולה הטבילה, חילק בין מצבים שונים, וזו לשונו: "ומכל מקום נראה דווקא באשה שאינה זריזה ובהולה במים, אבל היכא שזריזה ואינה נבהלת במים ותפסה שיערה בידה עד שהמים עולים היטב על ראשה ואז פתחה ידיה – הוי שפיר טבילה, ובשעת הדחק יכולה לסמוך על זה". אף הסדרי טהרה (קצח, עט) והדרכי תשובה (קלג) הביאו דברים אלו להלכה ולמעשה, וכן פסק ערוך השולחן.

ואף בששו"ת שואל ונשאל (שם) כתב שאין לקבל את דברי התפארת שמואל ואין אנו מאמינים לאישה בטענת "ברי לי" כיוון שלא מצאנו בפוסקים מי שיאמר כדבר הזה, מכל מקום בשו"ת שמחת כהן (יו"ד ב, עב) החזיק אף הוא בשיטת המקילים וכתב: "וטעמי בזה משום דמה לי ברי שלה מה לי ברי של חברתה, הלא גם היא נאמנת על עצמה בעניינים אלה... והן אמת דלכתחילה ודאי צריכה לעשות כמו שבא מפורש בדברי הראשונים ז"ל שתכרוך שיערה על ראשה וכו', שזהו דרך ישרה ובטוחה, אך בדיעבד שכבר עשתה כן למה לא נאמינה... וגם התקנה של מוהרש"ק... יש לומר דבדיעבד מודה דחשיבא טבילה אפילו שלא בשעת הדחק... דבשעת הדחק

יכולה לסמוך על תקנה זו והיינו גם לכתחילה, אבל שלא בשעת הדחק ודאי די ש לנו לעשות דרך ישרה וברורה... דמדינא סבירא ליה להתיר ורק משום חומרא מחמיר שלא בשעת הדחק, ואם כן יש לדון בנידון דידן להקל...” (ובסוף דבריו הזכיר את השואל ונשאל). וגם בשו”ת מים טהורים (י”ד לה) דחה את דברי השואל ונשאל.

ויש לדעת שגם תשובת רבי עקיבא איגר הנ”ל עוסקת דווקא במקרה של אישה שבהולה במים, ובזה החמיר: ”העניין קשה מאוד, כי הדברים מראין ששקר בימינה דאשה המבוהלת ממים תלך לבדה בנהר בתחילת הלילה, ואפשר שיבורר שקרה. כי החפיפה וחיסום המים לכך אינו בקל להיות מבלי ידיעת בני בית ושכניו, ולזה אף באם יבורר שחפפה עדיין אין ראייה דהאמת אתה, די ש לומר דערומי קמערמת לעשות חפיפה, אבל אולי לא עשתה חפיפה ויתברר כזבותה. גם אם נניח כדבריה, הא מכל מקום הרעה לעשות שלא לקחה אשה אחרת עמה” (וכן בשו”ת מים טהורים הבין שרבי עקיבא איגר מדבר דווקא במקרה כזה).

הרי לנו שלכל הדעות כולן ודאי שניתן להכשיר טבילה של אישה שטבלה בינה לבין עצמה, אלא שמכל מקום הדבר תלוי במקרה המסוים ובאישה המסוימת. דבר זה מתבאר יפה מכמה מקורות, ולדוגמה ראו מה שכתב בשו”ת האלף לך שלמה (י”ד רלה) לעניין רב שהורה שלא לטבול בנהר בשבת: ”יפה עשה וטעמיו נכונים... גם חשש כיון דמנהגנו לעמוד אשה על גביה בשעת טבילה שתראה שטובלת יפה, ובנהר בליל שבת ליכא נר ולא תוכל לראות. ואני מוסיף, דאף דבדורות הראשונים לא היו נוהגין לעמוד על גביה, היינו רק במקוה דליכא ביעתותא, אבל בנהר דהוי ביעתותא מדינא היה צריך לעמוד על גביה לראות אם טובלת כראוי דמכח חשש ביעתותא לא תטבול היטב, לכך מדינא צריך לעמוד על גביה ולראות, ובשבת אי אפשר, ולכך יפה הורה.” בדברי הרב שלמה קלוגר מוצאים אנו חילוק ברור בין טבילה במקווה מסודר לטבילה בנהר, ולפי הבנתו נראה שחומרת הרא”ש נבעה מכך שהטבילה נעשתה בנהר באופן שמביא לידי חשש מצד הנשים הטובלות שלא יינזקו מהטבילה, ועל כן יש טעם גדול להצריך אישה שתעמוד ותשגיח. אולם, כאשר הטבילה נעשתה במקווה מסודר, כותב הרב שלמה קלוגר שבדורות הראשונים כלל לא נהגו להעמיד אישה על גבי הטובלת. לפי זה, יש לומר שגם מה שכתבו הפוסקים שיש לחשוש ל”איתחזק איסורא”, אין הכוונה לעצם הטבילה, אלא לנתוני הטבילה והקשרה, שאם היא נעשית באופן כזה שיש לחשוש שהאישה לא תוכל לטבול בזהירות יש צורך בהעמדת אישה על גביה.

אכן, נראה שזו היתה המציאות הרווחת, ולכן כתב התפארת שמואל שרק במקרה מיוחד של אישה שאינה מבוהלת ניתן לסמוך בשעת הדחק להקל, ואף מדברי רבי עקיבא איגר נראה שזו כוונתו, ולא שמתאר את האישה המסוימת שפרטיה באו לפניו שהיא מבוהלת לטבול (שלא כמו שכתב בשו”ת מים טהורים), אלא שרוב ככל הנשים

מבוהלות ועל כן אין זה עולה על הדעת שאכן טבלה אישה זו טבלה בינה לבין עצמה כראוי, ורק אם היינו יודעים שאישה זו אינה מבוהלת היה מקום להקל בה. חילוק זה שתלוי במציאות מופיע בעוד פוסקים. בשו"ת עטרת יצחק (שם) דן במקרה של אישה שהלכה לטבול בשבת ולקחה עמה אישה אחרת להשיג עליה, אלא שהגר נכבה וחברתה לא היתה יכולה לראותה, אך החברה הושיטה ידה לתוך המים והרגישה שהטובלת נמצאת עמוק במי המקווה. כאמור לעיל, העטרת יצחק מביא את הגמרא במסכת חולין, וכותב: "ומסתימת הש"ס והפוסקים משמע דאפילו לא נתנה כל כך דעתה לשיער אם לא נשאר משערותיה בחוץ, דהא לא במתכוון נאנסה ונפלה, אפילו הכי טהורה, ועל כורחך הוא דמיירי שנפלה לעומק באופן שברי לה שלא נשאר משערותיה בחוץ, וכהאי גוונא בירדה להקר מיירי גם כן בכהאי גוונא, דדוחק הוא למימר דאיירי בחברתה עומדת על גבה וראתה שלא נשאר בחוץ או שהיו שערותיה כרוכות בחוט דמסתימת העניין לא משמע הכי, אלא ודאי כיוון שנפלה או שירדה להקר והיתה בעומק תחת המים – שפיר דמי בדיעבד. וכל שכן בנידון שאנו דנין שעשתה כן בכוונה ונתנה דעתה לזה לשחות עומק שלא יהיה נשאר משערותיה בחוץ, וחברתה שעמדה על גביה ראתה גם כן בידה שהיא בעומק תחת המים באופן שלא נשאר משערותיה בחוץ – אין כאן חשש כלל. וזה עדיף טפי ממה שכתב הרב מוהרש"ק".

גם דברי העטרת יצחק תולים את ההבדל בפסיקה בהבנת המציאות המסוימת. נתוני השטח הרתיעו נשים רבות מלטבול בעומק לצורך טהרתן, ועל כן היה צורך באישה שתעמוד על גביהן. אולם, במידה והדבר ברור שהטבילה היתה בעומק, אין ספק שטבילה כזו עולה גם לאישה שטבלה בינה לבין עצמה (וראו בשו"ת טעם ברוך יו"ד מה, שהביא משא ומתן של הלכה במקרה כזה בינו לבין רב אחר, ואותו רב רצה להחמיר בדבר, והמחבר מיקל מאותם טעמים שכתב העטרת יצחק, ובסוף דבריו כותב שאף מצא את תשובת העטרת יצחק ועלה הדבר בהיתר. ומכל מקום, המעיין בתשובת הרב המחמיר שם, יראה שאף לשיטתו הדבר תלוי בהקשר הטבילה).

חילוק נוסף מצאנו בשו"ת שבט הלוי (ו, קלה): "בסדרי טהרה... קיימא לן באתחזק איסורא אין עד אחד נאמן... ובערוך השולחן תפס עליו דאין צריך לזה דלהטובלת הרי התורה האמינה... ובמחילת כבוד תורתו לא הבין דברי הסדרי טהרה, דודאי כן הוא אם הטובלת בעצמה גם משגיחה בעצמה, אבל כהיום שעומדים עליה אינה משגיחה בעצמה כל כך שלא יהיו שערותיה אפילו אחת חוץ למים, וסומכת על המטבלת אותה, אם כן הנאמנות נובע מהעומדת עליה, ועל כל פנים שכיח שהרבה פעמים סומכת רק עליה ואין כל הנשים בקיאים בהדינים". הרי שאף הוא מודה שמעיקר הדין אין מניעה שאישה טבול בינה לבין עצמה, אלא שמכל מקום כיוון

שכבר הושרש המנהג לסמוך על הבלנית, נשים כבר לא מקפידות להשגיח על עצמן, וממילא אף בדיעבד לא עלתה הטבילה.

אכן, כך מצאנו הלכה למעשה אף בשו"ת זבחי צדק (י"ד יח), לעניין "עיר אחת שאין יכולים ליקח עמהם אשה כדי לעמוד עמהם בשעת טבילה ולראות כדי שלא ישאר משערות ראשה החוצה, והמה נזהרים הרבה ולא יניחו לשערות ראשה שיצאו חוץ מן המים, אם מותר לטבול בלא אשה שתעמוד על גבה או אסור". בתשובתו מציע הזבחי צדק לעשות כתיקון הראב"ד או כדעת התפארת שמואל, ומכל מקום רואים אנו כיצד הודגש בשאלה שמובטח שהנשים תזהרנה הרבה בטבילתן, ונראה שזה ודאי תנאי הכרחי לכל היתר בנידון זה.

והנה, יש לציין כי מדברי הפוסקים מתבאר שהיתה סיבה נוספת לחשש שהנשים לא יטבלו כראוי, והיא הקור שבמים, וכמו שכתב בשו"ת עטרת יצחק (שם): "ואולי בטבעה היא נבהלת מקור המים ולא הכניסה את עצמה לעומק באופן שיהיו המים עולים יפה למעלה ראשה שיהיו ודאי גם שערותיה לא נשארו בחוץ". וכן בשו"ת רבי עקיבא יוסף (שם) כתב שיש לקחת זאת בחשבון: "ולמעשה צריך שאלת חכם ומושל ביראת אלוקים, דלפעמים במקומות קרים או שמהומה לביתה, חיישינן שתצא תקלה" (אמנם בשו"ת שואל ונשאל הנ"ל כתב להחמיר דווקא בימות הקיץ: "זבזה ודאי אין דחק, דימי הקיץ הם והוא דבר קל", אך המעיין בדבריו יראה שכוונתו שאין סיבה להקל שלא לקחת אישה שתעמוד על גבי הטובלת בקיץ, שאין זה קשה למצוא אישה שתבוא איתה בימות החמה).

ושמא יש לומר שמטעם זה הוראה זו התפתחה דווקא אצל ראשוני אשכנז, בארצות אירופה הקרות, ולא אצל חכמי ארץ ישראל ובבל בתקופת המשנה והגמרא, ואף לא אצל הרי"ף והרמב"ם שחיו בארצות ערב; שכן מזג האוויר הקר הביא לכדי חששות הלכתיים תדירים שהצריכו הנהגה טובה זו. אמנם, הנהגה זו התפשטה עם הזמן וקנתה לה שביתה אף בארצות החמות, עד שקבעה השולחן ערוך בספרו, ומשמם היתה להלכה לכלל ישראל.

אף על פי כן, יש להכיר בכך כי מצבנו כיום שונה בהרבה ממצב העניינים שעל פיו נכתבו הלכות אלו, שכן כיום רוב הנשים טובלות במקוואות (ולא בנהרות), באור (ולא בחושך), והמקוואות אף מחוממים (ולא קרים) כך שהאישה אינה חוששת לשהות במים זמן ממושך. ממילא, הוראתו של התפארת שמואל להקל בשעת הדחק, יש לה יותר על מה שתסמוך בימינו לאחר שהאפשרות לטבול בזהירות ובהקפדה על כל ההלכות התגברה פי כמה וכמה, לשמחת ליבנו.

